

PRIKAZI I RECENZIJE

Anri Lefevr

ANTISISTEM — PRILOG KRITICI
TEHNOKRATIZMA
Radnička štampa,
Beograd 1973. godine

Ime Anri Lefevra (Henri Lefebvre) nije nepoznato našoj znanstvenoj, a i široj, javnosti. Prva djela ovog značajnog i plodnog francuskog marksističkog mislioca bila su kod nas prevedena šezdesetih godina («Dijalektički materijalizam — kritika svakidašnjeg života», »Lenjinova misao« i »Marksizam«). Nakon toga slijedila je duža pauza iako je Lefevr u međuvremenu napisao nova veoma aktualna djela i pored toga što su pitanja i problemi o kojima on piše postali mnogo aktualniji i u našem prostoru i vremenu. Tako su, primjerice, kod nas u posljednje vrijeme učestale diskusije o tehnokraciji i tehnokratizmu, a da širi auditorij nije imao prilike pročitati i saznati što o tome misli jedan Lefevr koji je o tome doista i mnogo i dobro rekao. Ili s druge strane diskusija o strukturalizmu koji je danas u nizu znanosti prihvaćen kao polazište analize. Valjano raspravljati o vrijednosti, doseg i ideološkoj biti strukturalizma nemoguće je (pogotovo s marksističkih pozicija), a da se ne respektira i ono što je o tome rekao Lefevr koji u francuskoj duhovnoj sredini slovi kao najljuciji osporavatelj strukturalizma (time niukoliko ne želimo reći da su svi Lefevrovi zaključci i stavovi točni i prihvatljivi).

Čini se da su naši izdavači napokon shvatili ovaj paradoks pa smo prošle godine dobili prijevode triju Lefevrovih knjiga: »S onu stranu strukturalizma«, »Aktualni problemi marksizma« i »Antisistem«. Ovdje bismo ponešto htjeli reći o ovoj posljednjoj.

Knjiga se sastoji od dva veća dijela i kratkog pogovora urednika biblioteke J. Đorđevića. Prvi nosi naslov »Tehnizam i svakodnevnost — delovi jednog manifesta o mogućem« a sačinjava ga pet kraćih poglavlja («Padavine tehnike», »Mitovi o tehnokraciji«, »Svakodnevni život i raznolikost«, »Svakidašnjica i sreća« i »Paseizam, utopizam, socijalizam«), dok je drugi naslovljen kao »Antisistem« i sadrži četiri poglavlja («Prikaz sistema«, »Kritika sistema«, »Pojava nivoa« i »Anti-sistem«).

Odmah na početku, iako to nije uobičajeno, potrebno je upozoriti na Lefevrov stil. On je sasvim u tradiciji francuskog intelektualnog kruga: nesistematičan, antidogmatski, svjež, angažiran. Utoliko otežava mogućnost sustavnijeg iznošenja autorovih misli i zaključaka. Međutim, to ne znači da pažljivim čitanjem nije moguće izvući bitne zaključke do kojih autor dolazi.

Od prvog pročitano g retka Lefevrove knjige postaje očiglednim njegov svjež i neuobičajen pristup tehnici i njenim dostignućima i »dostignućima«. On ističe paradoks koji proizlazi iz nekritičkog prihvaćanja mogućnosti koje pruža razvoj tehnike. Umjesto da ih čovječanstvo prije svega koristi radi ljudskog življenja svakog stanovni-

ka ove planete, ono je osupnuto rezultatima postignutim u osvajanju svemira i za to izdvaja ogromna finansijska sredstva i istovremeno zaboravlja nagomilane probleme većine ljudi i naroda ovoga društveno izuzetno heterogenog planeta (»Čudno je da niko još nije javno i iole glasno izjavio: »Ne sme biti kosmičkih podviga sve dok na zemlji bude miliona gladnih! Ne smeju se ogromna sredstva rasipati u svemiru dok se prethodno ne reše problemi grada i sela na Zemlji!« Cinjenica je da takav redosled nije čak ni pomenut, da nema ničeg sličnog u političkim programima koji sebe smatraju smelim. Nije li to najozbiljniji znak krize onoga što i dalje nazivamo »socijalizmom« i onoga pseudo-koncepta koji ne možemo ni da podržimo ni da osudimo, tj. humanizma? Ljudske mase, koje dopuštaju da ih opsene kosmički podvizi, ponovo i u novim uslovima doživljavaju religioznu pojavu. Možda one, potpuno nesvesno, ponovo otkrivaju (etnolozi, antropolozi, sociolozi i psiholozi, koji se tako rado bave »nesvesnim«, zanemaruju ovu vrstu nesvesnosti) prevashodno religioznu stvarnost. Ove mase prinose žrtvu.« Str. 8—9). Poradi toga Lefevr, gotovo patetično, izjavljuje: »Spustimo oči i misao ka onome što nas okružuje. Ne dozvolimo da nam pogled bludi. Vratimo se na površinu zemlje, na površinu našeg tela. Spustimo se odatle ne u beskrajne dubine, već ka mesu i krvi. Otreznimo se. Ostavimo čovečanstvo-fantastiku (mada imamo dosta da naučimo od naučne fantastike). Pogledajmo naš mikrokosmos. U lošem je stanju. On propada pod sjajnim plaštom. Ne samo u Aziji i Africi, već i oko nas i pod našom kožom. Sve se događa kao da će jednog, ne tako dalekog dana, gospodari Kosmosa napustiti ovaj brod koji tone, zemlju, i to uz aplauze brodolomnika. Sve se

događa kao da ljudski rod priznaje svoj neuspjeh, priznaje da je i sam promašen, zajedno sa svojim prebivalištem, zemljom. Ako čovečanstvo otkaže, ako su znaci velikog neuspeha sve brojniji, jasna misao treba da iz toga izvuče pouku.« (str. 10)

Da bi pokazao kako su naša razmišljanja o tehnokraciji zaogrnuti nečim mitskim Lefevr uzima primjer automobila. Ovaj je postao predmet-kralj, mi trpimo njegovu diktaturu. A ona je zapravo besmislena. Besmislena zbog toga što tehnika već omogućuje izgradnju vozila savršenijih od onih na četiri točka (npr. auto-reft, razne vrste helikoptera). Ona se, međutim, održava stoga što je automobil postao ekonomska i društvena činjenica i jer je izraz i posljedica društvene hijerarhije. Gubljenje vrijednosti i brza izmjena tipova automobila omogućavaju ekspanziju danas već ogromne automobilske industrije. Ova, za razliku od nekih drugih industrija, vrlo brzo obrće kapital i spriječava pojavu krize. U tome je stvarna društvena važnost i »kraljevski dignitet« automobila i razlog njegove vladavine usprkos mogućnosti tehnike da stvori nešto novo i suvremenije.

Drugi primjer mitskog vrednovanja tehnike i tehnokracije je suvremeni urbanizam. I pored mogućnosti koje pruža tehnika u smislu uvođenja inovacija, na tome području nalazimo se tek na početku: »U poređenju sa mogućnostima, planovi, projekti i programi su otprilike ono što je upaljač u poređenju sa sistemom za paljenje rakete. Ni materijali ni upotrebe nemaju ničeg zajedničkog sa onim što tehnika može. Ne može se čak reći da oni zaostaju, jer tu postoji nesrazmera. Trebalo bi govoriti o provaliji.« (str. 13) Riječ je o urbanizmu koji gradi neracionalne gradove pod vidom stručne racionalnosti: »Oni (urbanisti

— Z. M.) ne znaju ni šta je društveno vreme ni odgovarajući društveni prostor, a hoće da grade nove gradove. Što se izgradnje zgrada tiče svako zna koliko bi bilo lako izmeniti je. Materijali koji izoluju od buke, da uzmemo taj najobičniji primer, već postoje, a postoje takođe i materijali koji omogućuju visoki stepen montažne gradnje. Dovoljno bi bilo proizvoditi ih industrijski i pametno ih koristiti na širokom planu. Ono što se naziva »urbanizmom« samo je isuviše povezana celina — sistem — odredaba i ograničenja koja zadržavaju ovu osnovnu delatnost na nivou strogog tehničkog minimuma. I to svodeći situaciju i aktivnost, tj. »stanovati«, na grubu materijalnu stvarnost, na funkciju, tj. »stanovanje«. (str. 14) Potrebno je »zahtevati urbanizam na nivou tehnike, tj. na nivou čoveka, koji bi se ostvarivao revolucionarno i prevazilazio samog sebe ne poričući se.« (str. 14)

Preelazeci na određenje pojma tehnostrate Lefevr piše: »Za ljude koje nazivaju tehnostratima smatra se da poseduju izvanrednu stručnost i smisao za uspešan rad. Oni navodno imaju tu gotovo isključivi monopol. Oni su, kažu, u stanju da pronađu tehnička rešenja za konkretne probleme iz prakse i da ta rešenja nametnu (da zapovedaju). Međutim, ako pogledamo šta se u stvari događa, vidimo da takvi ljudi ne postoje. Oni koje nazivaju »tehnostratima« i koje vidimo na delu (naročito u javnom sektoru privrede i društvenog života u Francuskoj), ne zapovedaju; oni raspolažu samo ograničenom moći odlučivanja. U stvari, inženjeri koji su postali direktori izvršavaju naređenja političke vlasti koja raspolaže različitim »strategijskim mogućnostima«. Vlast nameće tehnostratima kojima raspolaže odlučujuća opredeljenja. Za zvanično priznate i formulisane probleme teh-

nokrati predlažu razna rešenja a državna vlast vrši izbor.« (str. 15—16). Jasno je dakle da tehnostrate nisu toliko moćni kao što se misli i ne bore se uvijek za primjenu »čiste« tehnike. (Iako pomalo oštro izvedena ova Lefevrova teza izgleda nam točna i bilo bi dobro da je u našim prilikama pokušamo testirati i verifikirati, jer nam se čini da je primjerenija našoj situaciji nego onoj Zapadne Evrope). Ipak, stvoren je mit o tehnostraciji koji je sastavni dio jedne ideologije o tehnostraciji: »Dobar deo javnog mnjenja smatra da tehnostrate zavode vladavinu čiste tehnike. Ta nazovi tehnostracija nije toliko štetna po svom stvarnom djelovanju, koliko po slici koju daje o sebi samoj i o društvu. Prema toj slici, najzad, sazrela, društvena racionalnost već vlada ili će uskoro zavladati. Ovo široko rasprostranjeno verovanje proističe iz propagande: to je jedna ideologija. Ta ideologija je duhovni proizvod tehnostracije, njeno opravdanje, nadoknada za njenu nemogućnost i nesposobnost njen stvarni doprinos akciji vlasti.« (str. 16—17) Loše je što i politička desnica i ljevica robuju mitu o tehnostraciji makar razlozi nisu isti. To omogućava stvarnim tehnostratima da vješto manevriraju i priklanjaju se sad jednoj sad drugoj strani. Lefevr zaključuje »Tehnika je dakle ta koja otvara i zatvara izlaz, zamračuje ili otkriva horizont. Što se ideologije tiče, ideologije tehnostrata i sociologa koji raspravljaju o tehničkom društvu, ona blokira sve skupa; ona prikriva suprotnosti (naročito suprotnost između zatvaranja društva koje su strukture ravnoteže učinile nepokretnim i otvaranja društva koje se kreće ka mogućem putem osporavanja i previranja).« (str. 20—21)

Građansko društvo u ozračju je znakova tehnicizma. Zbiva se jedan qui pro quo, znak za stvarno: »Potro-

šnja znakova tehnike u gadgetima čini da zaboravljamo da su gadget i tehnički predmet za svakodnevnu upotrebu (uključujući i automobil) samo parodije istinskih tehničkih predmeta i da se mnoštvom tih bleđih prividnosti u najboljem slučaju postiže nešto zamršeno, tj. svakidašnjica, koja vrlo slabo i izdaleka prati visoku složenost nauke i tehnike.« (str. 23) Nalazimo se razapeti između nostalgije za prošlim i očaranosti planetarnim i bojevim raketama. Između toga je »napuštenost svakidašnjice« (str. 24): »Tako shvaćena, tj. uklopljena u savremeno društvo, svakidašnjica shvata da je dobro smeštena u udubljenje između folklorne prošlosti i mogućnosti tehnike. Bilo bi potrebno i moguće ispuniti to udubljenje. Međutim, ono ostaje prazno i lažno ispunjeno nekom neodređenom materijom. Ono je organizovano kao odsustvo i varljivo prisustvo.« (str. 25) Kategorija svakodnevnog, svakidašnjice temeljna je za konstituiranje Lefevrove alternative tehnokratskom razvoju građanskog svijeta. Teorija svakodnevnog života inspirirana je nedogmatskom i humanističkom interpretacijom marksizma. Nekoliko citata ukazuju na njene bitne karakteristike: »Danas se prava racionalnost može iskazati samo parolom: »Tehnika u službi svakodnevnog života!« Svaki drugi razlog je samo državni ili klasni razlog, navodna racionalnost koja se lažno pravda tehničkim argumentima i koja obuhvata besmislenost do ludila.« (str. 26); »Svakidašnjica je samo jedan nivo društvene stvarnosti. U sadašnjim uslovima taj se nivo učvršćuje. Izostaviti ili staviti među zgrade ovu varljivu suštinu povlači za sobom mnoge greške. »Suština« se traži drugde, ili se pak poriče suštinski sadržaj da bi se fetišizovali oblik i oblici. »Uzor« za društvenu stvarnost se pronalazi drugde

i na drugi način. Stari humanizam se odbacuje a na njegovo mesto ne dolazi dugoročan koji bi predviđao ostvarenje »mogućnosti čoveka«, čija je humanistička ideologija bila samo obećanje i proročki oblak. Razvejati magle — to je dobro. Zaboraviti poruku — to je već slabo. Ali ako nadalje nema više horizonta — to je nihilizam.« (str. 27—28); »Potrebno je da svakidašnjica postane delo a prestane da bude institucija. Da postane delo svakoga ko je oseća, ko se u njoj nalazi, ko se ostvaruje ili propada. Da bi svakidašnjica postala naše delo, moramo objaviti i zahtevati da: Citava tehnika bude uložena u svakidašnje.

Sreća može proizaći samo iz kolektivnog i individualnog dela, za koje nam umetnost pruža nesavršeni i sve udaljeniji uzor. Sreća je delo. Za svakoga, to je njegovo delo, delo njegove želje. Zabranjeno nam je da izgrađujemo ontologiju želje, filozofiju pojedinca. U jednom obnovljenom smislu pojedinac će, zajedno sa svojom željom, biti svoje delo. Ili onda nije ništa i ništa ne postoji. Zaraženo s jedne strane proizvodom i rošom, a s druge filozofsko-metafizičkom slikom nastanka, delo je izgubilo svoj smisao. Pojam dela ponovo dolazi u prvi plan i određuje polje proizvodnje u najširem smislu, određuje, dakle, slobodu.« (str. 40—41); »Da bismo formalisali novi mehanizam i pesničkoj zamisli »menjanja života« oduzeli njen nestvarni izgled, mi smo uveli pojam svakidašnjice. On menja izraze, teme i probleme. On daje novu sliku bogatstva i siromaštva. On omogućuje izražavanje praktičnih zahteva. On ukazuje kako da se koristi tehnika, za koje službe da se upotrebi. Raspoloženo tako jasnom, jednostavnom i efikasnom idejom koja je u stanju da usmjeri jedan široki pojam a da ne nanese štetu ekonomskim i političkim

cksa Jr. koji su u toku ove godine nakon opširnih priprema pokrenuli seriju od pet novih časopisa posvećenih Istočnoj Evropi i Sovjetskom Savezu. Iako su u tu seriju uključene i neke druge zemlje npr. Grčka i Turska, koje se istražuju u časopisu »Southeastern Europe«, a u specijalnom časopisu obraduju se bizantološke studije, ipak glavni sadržaja je usmjerena, kako po naslovu časopisa, tako i po tekstovima Istočnoj Evropi i SSSR-u.

U naporu da multidisciplinarnim načinom obuhvati značajne aspekte razvoja tih područja izdavač najavljuje mogućnosti prezentiranja, povijesnog, politološkog, književnog, ekonomskog, arheološkog, statističkog i dr. materijala, što bi trebalo osigurati raznolikost tema i proširiti krug suradnika. Zajednički nazivnik svima njima bio bi interes za ta područja: bilo za ona zbivanja iz prošlosti ili pak za tekuća društvena, ekonomska i kulturna kretanja.

Već iz toga je vidljivo da se radi o vrlo ambicioznom zadatku koji će, ako se uspije održati, predstavljati značajan novum. Osim toga, dosadašnji časopis »Canadian American Slavic Studies« koji već izlazi osmu godinu kao kvartalnik i dalje će izlaziti. Upravo iz tog časopisa čini se, da se rodila ideja o grananju tema i stvaranju novih profila, te će on zajedno s ostalima i dalje tvoriti zao kruženu cjelinu.

Napomenimo još i to da su u izdavačkom odboru svih časopisa osim američkih znanstvenika zastupljeni i znanstveni radnici iz Zapadne Evrope i istočnoevropskih socijalističkih država, što daje internacionalni karakter čitavom poduhvatu, a isto tako otvara veće mogućnosti za objektivno prezentiranje materijala.

No kako su već prvi brojevi ove zao kružene serije pred nama zadržimo se na pojedinima od njih, koji će se inače u početku pojavljivati dva puta godiš-

nje. Izdavač inače namjerava da u skoro vrijeme sve nove časopise pretvori u kvartalnike.

Casopis »Soviet Union« bit će isključivo posvećen problemima Sovjetskog Saveza. U njegovom prvom broju analiziraju se neki aspekti iz prošlosti i sadašnjosti sovjetske vanjske politike. Tako je npr. objavljen vrlo zanimljiv i dokumentaran napis Ph. S. Gillettea o počecima direktnog trgovanja između SAD i SSSR, s posebnim osvrtom na prve velike sporazume o nabavci američkog pamuka. Zatim se na bazi analize sadržaja ispituju stavovi dva vodeća sovjetska dnevnika: Pravde i Truda o sovjetskim gledanjima na zbivanja na Bliskom istoku. Autor I. D. Kass posebno se zadržala na traženju razlika i pokušaju da se one pripišu stanovitim širim intencijama političkog rukovodstva. O. M. Smolansky vrlo dokumentirano analizira Hruščovljeva shvaćanja jemenske revolucije i vanjskopolitičke poteze koji su na toj osnovici uslijedili. Uz druge članke časopis obiluje vrlo bogatom rubrikom prikaza u kojoj je prikazan niz recentnih izdanja koja tretiraju razne aspekte Sovjetskog Saveza.

Casopis »East Central Europe« posvećen je izučavanju Poljske, Čehoslovačke, DR Njemačke i Mađarske. Prvi broj bavi se povijesnim aspektima te su u njemu objavljeni članci E. Wintera o »Religioznim i nacionalnim mislima u austrijskih južnih Slavena«, zatim o izvorima religioznog Jozefinizma i o stanju u revolucionarnoj Mađarskoj u rujnu 1948. Posebno je zanimljiv članak poljskog autora J. Lojeka o utjecaju francuskih novina na poljska zbivanja druge polovice 18. stoljeća. U nizu prikaza, također, se vrlo temeljito analiziraju novosti s tog geografskog područja a posebno su vrijedni prikazi knjiga koje tretiraju proces konsolidacije DR Njemačke.

»Southeastern Europe« u prvom broju prezentira tekstove s područja književnosti. Ph. Shasko piše tako npr. o bugarskoj literaturi između 1850-1870 a Ph. J. Adler razmatra početke moderne srpske literature i posebno značenje Kurzbeck tiskare u Beču. U brojnim prilogima nalazi se i članak B. Jelavich, koja analizira položaj Bugarske u vezi s batumskim pitanjem.

Časopis »Russian History« bavi se pretežno pitanjima ruske, ali donekle i sovjetske rane povijesti. Tako se u prvom broju po zanimljivosti tema posebno nameću članci W. H. Brennana o Ruskom ministarstvu vanjskih poslova i savezu s Njemačkom (1878-1884) i članak S. Lindemanna koji analizira impresije socijalista nakon njihovog posjeta Sovjetskoj Rusiji 1920. U prilogu časopisa nalazi se vrlo zanimljiv prijevod rada M. Gershenzona »Povijest mlade Rusije«, koji će biti objavljen u nekoliko nastavaka.

U kratkom prezentiranju ovih pet novih časopisa spomenimo još i to da je »Byzantine Studies« posvećen isključivo istraživanjima s područja Bizanta i da je to u isto doba jedini bizantološki časopis u Sjedinjenim Američkim Državama.

Za poznavaoce časopisa »Canadian-American Slavic Review« svi ovi časopisi normalan su nastavak jedne vrlo solidne akcije u kojoj je sasvim sigurno uloženo mnogo truda i volje glavnog izdavača Charlesa Schlacksa Jr. Nesumnjivo je da je takav poduhvat dobro došao i da je ideja o prezentiranju različitih materijala, koji se ipak odnose na veliko područje, na jednom mjestu, vrlo dobra. Istodobno, multidisciplinarni pristup već na samom početku obećava otvorenost časopisa prema svim relevantnim zbivanjima i mogućnost oкупljanja širokog kruga autora. Uz navajanje određenih tematskih cjelina već sada se pripremaju brojevi koji će se baviti pojedinim zemljama, te se u tom

svjetlu spominje i br. 2 »Southeastern Europe«, koji će biti u cjelini posvećen Jugoslaviji.

Nadamo se da će ova vrlo korisna inicijativa naći brojne autore, jer je i izdavač u najavi svoje akcije posebno istakao da želi objavljivati materijale znanstvenika iz čitavog svijeta, a da bi to olakšao članci se tiskaju na: engleskom, francuskom, ruskom i njemačkom jeziku. Isto tako, nemoguće je zamisliti i jednu znanstvenu instituciju koja se bavi društvenim znanostima koja bi mogla biti bez ovih zanimljivih časopisa-periodike.

Ukoliko izdavač nastavi s ovakvim tempom za očekivati je da će ta značajna serija zauzeti istaknuto mjesto u proučavanjima Istočne Evrope i Sovjetskog Saveza i u stvaranju objektivne slike prošlih i tekućih kretanja. A zadatak znanosti je, između ostaloga, upravo u otkrivanju stvarnih istina nezavisno o različitim eksternim utjecajima i trendovima.

Radovan Vukadinović

Urho Kekkonen

NEUTRALITY: The Finish Position
London 1970. str. 235.

U golemom spletu suvremenih međunarodnih odnosa i sve većeg broja novih aktera vanjskopoličkog djelovanja ponekad je teško zaustaviti pažnju na aktivnosti nekih manjih aktera, koji se u odnosu spram velikih država i njihovih globalnih vanjskopoličkih strategija čine prilično marginalnima. No ipak tekući razvoj međunarodnih odnosa sve više ističe i takve manje nosioce međunarodne politike a unatoč njihovoj ograničenoj sili i nešto manjim mogućnostima vršenja utjecaja oni postaju predmet pojačanog interesa istra-

čanja nordijskih veza. Stoviše u doba kada Finska nije imala većih mogućnosti djelovanja na međunarodnoj sceni razvijanje odnosa u nordijskom okruženju pružalo je maksimalne mogućnosti zadovoljavanja niza drugih potreba finske politike. Zagovarajući, a kasnije svojim sudjelovanjem pomažući, sve napore za realizacijom široke nordijske suradnje Finska se preko tih akcija šire uključivala u međunarodne procese, nastojeći i tu zadržati mjeru.

Onoga trenutka kada je npr. na sovjetskoj strani bilo ocijenjeno da bi preko djelovanja nordijske ekonomske zajednice moglo doći do tješnjeg povezivanja nordijskih zemalja i Finske s EEZ finska politika je promijenila pravac akcije, oštro lučeći nordijsku aktivnost od onih poteza koji bi mogli ugroziti stupanj finških odnosa sa susjedom na Istoku. Sličan balansirani finški pristup bio je sve donedavno prisutan i u odnosima Finske prema dvjema njemačkim državama gdje se nije htjelo preferirati niti jednu stranu, već su obje bile zastupljene u Helsinkiju na razini trgovinskih predstavnika ne ulazeći u diplomatsko priznanje.

U nordijskim relacijama predsjednik Kekkonen posebno se zalagao za realizaciju svih inicijativa koje bi vodile jačanju povjerenja i sigurnosti i to ne samo među nordijskim državama, već i odnosu prema SSSR-u. Još 1952. godine on je predlagao stvaranje jedinstvenog sistema nordijske sigurnosti. Kasnije shvaćajući realnosti međunarodnog života predložio je stvaranje nordijske zone slobodne od nuklearnog oružja i ostvarenje takvih odnosa koji bi odstranili bilo kakve vojne kontigente na norveško-finskoj granici.

Uz te napore da se prije svega osigura i stabilizira finški nacionalni interes u specifičnom okruženju, dr Urho Kekkonen tvorac je i novog tzv. kursa aktivne finske neutralnosti u kome se Finska sve više pojavljuje s angažira-

nom vanjskom politikom u širim međunarodnim relacijama. Naravno, stabilizirana središnja pitanja omogućila su postupno uključivanje Finske u dinamične tokove međunarodnih odnosa: bilo da je riječ o velikom finskom doprinosu u radu UN; dodjeli finških vojnih kontigenata za mirovne operacije UN, pružanju pomoći zemljama u razvoju.

Ali je uz to Finska pod rukovodstvom Kekkonena stvarala i jednu potpuno novu međunarodnu poziciju stanovitog mosta za rješavanje određenih međunarodnih problema. Helsinki je postao važno središte značajnih pregovora super sila (SALT), a u skladu s istaknutim finškim inicijativama za saziv Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji finska prijestolnica bila je mjesto pripremnih konzultacija i prvog sastanka ministara.

Za poznavaoce finske vanjske politike čitati izabrane govore finskog predsjednika, isto je što i ponovno, u retrospektivi pratiti finske vanjskopolitičke akcije. No za manje upućenog čitaoca Kekkonenova knjiga mora biti svjež i jasan dokument o formuliranju vanjske politike i doprinosu što ga racionalan intelekt može dati u tom procesu. Stoga i spomenuta knjiga, osim drugih vrijednosti, ima svakako i tu da može poslužiti kao izvrstan primjer djelovanja velikog državnika u jednoj maloj zemlji, u isto doba to je dokaz da se takvim akcijama mogu vrlo uspješno osigurati vlastiti nacionalni interesi.

Radovan Vukadinović

Leo Mates

KOEGZISTENCIJA

Zagreb, Školska knjiga, biblioteka
Suvremena misao, 1974.

S obzirom na činjenicu da je Jugoslavija od početaka nesvrstanosti kao

pokreta bila jedan od temeljnih stubova i aktera te svjetske politike i da se u čitavom proteklom periodu konsekventno pridržavala načela nesvrstanoosti istovremeno se zalažući za realizaciju programa nesvrstanih zemalja na međunarodnom planu, i s obzirom na to da su principi koegzistencije i nesvrstanog vanjskopolitičkog opredjeljenja proglašen dugoročnom konstantom jugoslavenskog međunarodnog djelovanja, u Ustavu SFRJ od 1974. i dokumentima Desetog kongresa SKJ — evidentna je potreba da se koegzistenciji posveti adekvatan teoretski tretman u našoj politologiji, koji će odgovoriti njenoj realnoj ulozi u našoj unutarnjoj i vanjskoj politici.

Kako se, međutim, koegzistencija kao teoretski pojam i konkretni međunarodno-politički fenomen, javila daleko ranije od pojave politike nesvrstavanja i budući da je historijski evoluirala u zavisnosti od promjena čitave konstelacije međunarodnih odnosa i cjelokupne strukture međunarodne zajednice, to je i znanstvena eksplikacija ove politološke kategorije složen i često i delikatan zadatak.

U djelu »Koegzistencija« u izdanju Školske knjige iz Zagreba, čiji je autor jedan od naših najeminentnijih teoretičara nesvrstane politike i pisac zapaženih i vrijednih radova iz tog područja, kao prvo iz ove specifične problematike, na žalost ima niz nedostataka.

Pisana neujednačenim stilom koji odlikuju elokventnost i originalnost s jedne, te »popularni« pristup s druge strane, ova knjiga prije svega ne došire onaj teoretski nivo koji problem sam po sebi zahtijeva. Ako se ima u vidu da su neki jugoslavenski autori već pisali o istoj tematici, nužno se ukazivao prostor i potreba za jednim serioznijim i kompleksnijim radom koji bi nadrasao dosadašnja traženja u ovoj oblasti.

Ozbiljna se zamjerka može staviti i u pogledu sistematizacije građe, koja počinje sa koegzistencijom nakon drugog svjetskog rata, da bi se autor potom vratio na tzv. »pragmatičke« koncepte koegzistencije prije rata, dok Lenjinova misao o koegzistenciji država različitih društvenih sistema, bez koje se teško može zamisliti svaka ozbiljnija eksplikacija ovog fenomena i kojoj je u ovom radu poklonjeno malo pažnje, slijedi tek nakon toga, da bi ponovo došlo do skoka na odnos koegzistencije i nesvrstanog pokreta, do koegzistencije među blokovima i silama te na pojedina pitanja vezana uz kodifikaciju osnovnih principa koegzistencije.

Knjiga sadrži slijedeća poglavlja:

1. Evolucija koncepta koegzistencije
2. Suvremeni koncepti koegzistencije
3. Deklaracija Ujedinjenih naroda o koegzistenciji
4. Zaključci
5. Prilog, te kratku bibliografiju.

Možda upravo zbor originalnosti iznesenih postavki, u ovom prikazu treba poći od onog tipa koegzistencije koji autor naziva primitivnom koegzistencijom država, koja je na primjer karakteristična za »koncept« velikih evropskih sila iza Napoleona i Bečkog kongresa, a koja se svodi na »puko postojanje ravnopravnih suparnika« (str. 23). Ovaj tip koegzistencije odlikuje racionalnost postupaka u izbjegavanju otvorenog sukoba oružjem, ograničenost ciljeva koje može prihvatiti i druga strana bez ugrožavanja njenog opstanka te suprotstavljanje svakom pretendentu na isključivu dominaciju u danom sistemu odnosa snaga. Kako je to ujedno i sistem vječne konfrontacije i sukoba, to Mates za tu etapu u razvoju koegzistencije upotrebljava i termin nemiroljubive koegzistencije.

Tretirana na taj način koegzistencija je svedena na svoje elementarno određenje uporednog postojanja, odnosno priznavanja prava drugoj strani da postoji bez obzira na antagonizam koji je među njima moguć ili već postoji u vidu određene napetosti i konfrontacije.

Tek je drugi svjetski rat istakao potrebu da se spriječi pa i potpuno eliminira rat iz arsenala sredstava međunarodne komunikacije i da je, s obzirom na svu silinu i razornost novog atomskog oružja, koje se pojavljuje u međunarodnim odnosima, vrijeme primitivne koegzistencije, zapravo, prošlo.

Pojavom i aktivnošću nesvrstanih zemalja koncept koegzistencije kakav se po ugovoru između Indije i NR Kine iz 1954. godine odnosi na priznavanje usporednog postojanja dvaju društvenih sistema, dobiva nove atribute zahtjevom za razvijanjem prijateljskih odnosa i svestrane suradnje između različitih zemalja. Time koegzistencija postaje primjenljiva i na zemlje istih društvenih sistema, odnosno počinje se govoriti o njenom univerzalnom karakteru bez obzira na društvena uređenja.

Od ostalih zanimljivih teza i ideja prezentiranih u spomenutom radu a koje tek u drugoj polovici knjige tvore logički jedinstvenu cjelinu, svakako treba izdvojiti dio koji se odnosi na koegzistenciju među blokovima i velikim silama. Mates ovdje upotrebljava vlastiti pojam *de facto* koegzistencije koja je nužno uspostavljena između super sila i blokovskih organizacija u posthladnoratovskom razdoblju, kada je utvrđeno da nije ni na jednoj strani moguća takva premoć koja bi osigurala postizanje odlučne pobjede. »To znači da i u novonastaloj situaciji suparništvo postoji, ali se ono podređuje

potrebi suradnje i dogovaranja« ... »Vlastiti interesi uvijek se stavljaju na prvo mjesto, za njih se i po potrebi bori, ali se ciljevi ograničavaju u okviru mogućeg i suparništvo ne prelazi okvire koji bi ugrozili opstanak samog sistema odnosa.« (str. 63)

Prema koegzistenciji kao globalnom konceptu, velike sile, stoga imaju odnose rukovodeći se mogućim neposrednim posljedicama i vlastitim ograničenim ciljevima, shvaćajući je kao hladnoratovsku alternativu, dok je za nesvrstane zemlje koegzistencija orijentacija koja će dovesti do mijenjanja samoga sistema međunarodnih odnosa i razvijanja opće prijateljske suradnje.

Suvremeno određenje koegzistencije, stoga, više ne znači naprosto pasivno usporedno postojanje, već traži dinamičan i aktivan udio država u uspostavljanju kooperativnih odnosa u svijetu, i u eliminaciji sile iz međunarodne zajednice a za punu demokratizaciju.

Knjiga završava opisom procesa kodifikacije principa koegzistencije i njihovom teoretskom raščlambom. Kako je sam tok kodifikacije i ranije često vrlo detaljno analiziran, ovom prilikom treba istaći autorova zapažanja po kojima se formulacije izražene u Deklaraciji UN od 1970. godine kao izraz kompromisa između sila i ostalih država, i one opće prihvaćene u okviru pokreta nesvrstanih zemalja, međusobno razlikuju. U svakom slučaju sama kodifikacija 7 prihvaćenih načela koegzistencije i njihovo uzdizanje na nivo međunarodnih normi jest uspjeh nesvrstanih država i znak je općih novih tendencija u svijetu.

Na kraju ovog prikaza, potrebno je naglasiti, da i kraj niza nedostataka, koji su posebno u nesrazmjeru sa očekivanjima od navedenoga djela, knjiga »Koegzistencija« Leo Matesa o-

biluje originalnim opservacijama, koje upućuju na moguće pravce daljih teoretskih traženja u eksplikaciji ove za jugoslavensku politologiju posebno relevantne materije.

Božica Blagović

Dr Branko Kubović

REGIONALNA EKONOMIKA
Informator, Zagreb, 1974, str. 176

Izdavačka je kuća »Informator« iz Zagreba u studenom ove godine izdala knjigu »Regionalna ekonomika« rad dra Branka Kubovića, redovnog profesora Fakulteta ekonomskih nauka u Zagrebu.

Knjiga je izdana kao sveučilišni udžbenik, a ima nesumnjivu naučnu vrijednost, te će osim svoje osnovne namjene poslužiti kao nužna literatura svima koji se bave regionalnom problematikom, bilo na naučnoj osnovi bilo njenom praktičnom primjenom.

U ovoj knjizi prof. dr Kubović je rezultate svojih naučnih istraživanja zaokružio i sintetizirao stvarivši novu naučnu i nastavnu ekonomsku disciplinu — regionalnu ekonomiku. Njena osnovna načela predstavio je naučnoj javnosti kao član Naučne sekcije Saveza društava ekonomista Jugoslavije na jubilarnom IV kongresu ovog Saveza 1971. godine, a sada ovom knjigom prezentira regionalnu ekonomiku kao novu naučnu ekonomsku disciplinu, ne samo naučnoj, već i široj javnosti.

Knjiga »Regionalna ekonomika« podijeljena je na dva dijela.

U I dijelu autor je obradio »Polazne osnove i pretpostavke regionalne ekonomike« u tri poglavlja:

1. Mjesto i položaj regionalne ekonomike u sistemu ekonomskih nauka;
2. Samoupravljanje i komuna;
3. Društveno-ekonomske funkcije općine.

U prvom poglavlju prof. dr Branko Kubović regionalnu ekonomiku izvodi iz podjele »Ekonomike Jugoslavije« na nove specijalizirane naučne discipline.

Polazeći od činjenice da se u principu sve ljudske djelatnosti i aktivnosti procesa društvene reprodukcije moraju teritorijalizirati, to će osnovni zadatak regionalne ekonomike biti proučavanje fenomena teritorijalizacije svih društveno-ekonomskih aktivnosti, odnosno regionalnog aspekta naše ekonomske stvarnosti. Taj aspekt uvijek je prisutan u proučavanjima ekonomske strukture, ekonomskog sistema i ekonomske politike, te u proučavanjima granskih i ostalih makro-ekonomskih disciplina, zbog čega autor opravdano smatra, da ga treba proučavati posebnom ekonomskom disciplinom — »regionalnom ekonomikom«.

Način proučavanja tog aspekta u uskoj je vezi s našim društveno-političkim i ekonomskim uvjetima u kojima se vrši teritorijalizacija privrednih aktivnosti, zbog čega je potrebno povezati ga s našim socijalističkim samoupravljanjem, a posebno s komunalnim sistemom, što sve zajedno čini pretpostavke regionalne ekonomike.

Analizirajući te pretpostavke dr Branko Kubović je u ostala dva poglavlja prvog dijela knjige obradio međuzavisnost samoupravljanja i komuna. Samoupravljanje uzima kao osnovni princip u izgradnji socijalističkog društva u SFRJ i našeg komunalnog sistema kojih obrađuje genezu i razvojne etape, društveno-ekonomske funkcije općina, pri čemu je polazeći od ustavne i opće definicije pojma i funkcija općina raščlanio i sistematizirao ekonomsko-društ-

tvne funkcije općina, njihov odnos s radnim organizacijama i zajednicama općina. U ovom dijelu autor je prikazao i značaj svih oblika samoupravljanja na nivou općine za mehanizam našeg društveno-ekonomskog sistema i za našu ekonomsku stvarnost u cjelini.

Svakako treba spomenuti zaključak do kojeg je došao autor o upotrebi termina općina i komuna. On ističe, da naše općine još ne odgovaraju teoretski i idealno zamišljenom modelu komune, pa zbog toga ta dva termina ne bi trebalo poistovjećivati.

U drugom dijelu knjige autor je obradio »Regionalni aspekt« i »Regionalnu ekonomiku«.

U prvom poglavlju autor razmatra pojam i sadržaj regionalnog aspekta, koji definira kao . . . »specifičan aspekt naše ekonomske stvarnosti, odnosno našeg društveno-ekonomskog razvoja, tj. specifičan aspekt procesa društvene reprodukcije koja se zbiva na područjima naših komuna, uvjetujući ostvarivanje optimalnog društveno-ekonomskog razvoja (globalnog i granskog) i na području svake komune i na području Jugoslavije, socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina«.

Sadržaj regionalnog aspekta autor promatra s pozicija društvene baze i s pozicija društveno-političkih zajednica i svrstava ga u tri osnovne grupe pitanja:

- unutarregionalna ili intraregionalna pitanja razvoja,
- međuregionalna ili interregionalna pitanja razvoja i
- specifična regionalna pitanja (kao npr. razvoj gradova, posebno velikih aglomeracija, specifični problemi npr. turističkih područja, krša, otočja itd.)

U drugom poglavlju autor je obradio pojam, zadatak i područja proučavanja regionalne ekonomike. Kod toga je utvrdio da je parcijalni pristup pro-

učavanju regionalnog aspekta u sklopu pojedinih ekonomskih disciplina nedostatan, i da ga treba proučavati kompleksnim obuhvatima i proučavanjima putem regionalne ekonomike.

Utvrđujući područje proučavanja regionalne ekonomike autor navodi da će ona proučavati ne samo ekonomsku stvarnost na područjima naših općina, nego i mogućnosti da društvo svjesno utječe na njenu izmjenu odnosno poboljšanje.

U trećem poglavlju »Teritorijalne jedinice za potrebe proučavanja regionalne ekonomike«, autor obrađuje područja regija kao osnovnih teritorijalnih jedinica za potrebe proučavanja regionalne ekonomike. U teritorijalnom pogledu regije su znatno šira područja od općina, ali se isto tako razlikuju i od područja socijalističkih republika, pa ih s njima i ne treba poistovjećivati. Autor međutim dopušta mogućnost da se ipak s gledišta razvoja Jugoslavije u cjelini, a s obzirom na funkcije republika i pokrajina, i njihova područja mogu pojaviti kao teritorijalne jedinice koje će reprezentirati regionalni aspekt razvoja Jugoslavije.

U četvrtom poglavlju »Regionalna ekonomska struktura« autor je definirao pojam te strukture, te izložio različite analitičke metode za analizu regionalne ekonomske strukture. To su:

1. regionalne bilance privrede,
2. regionalni komparativni sistem pokazatelja,
3. analiza stupnja teritorijalne privredne razvijenosti,
4. regionalna i međuregionalna input-output analiza,
5. regionalni društveni računi.

U okviru ovog poglavlja posebno treba istaći metodu analize stupnja teritorijalne privredne razvijenosti te metode regionalne i međuregionalne input-output analize.

Metoda analize stupnja teritorijalne privredne razvijenosti sastoji se u utvrđivanju stupnja teritorijalne privredne razvijenosti putem više pokazatelja (osnovni proizvodni fondovi, društveni proizvod, proizvodni potencijal, osnovna privredna infrastruktura, struktura privrede, kvalifikaciona struktura stanovništva, odnosno zaposlenih) te u rangiranju promatranih područja prema tim pokazateljima.

Ovu metodu utvrđivanja stupnja teritorijalne privredne razvijenosti prikazao je prof. dr Branko Kubović prvi put još 1961. godine u svojoj knjizi »Regionalni aspekt privrednog razvitka Jugoslavije«, a sada je u knjizi »Regionalna ekonomika« opisuje na primjeru utvrđivanja stupnja teritorijalne privredne razvijenosti ekonomskih regija SR Hrvatske.

U petom poglavlju »Regionalna ekonomska politika« autor razmatra sistem regionalnog društvenog planiranja kao osnovne metode usmjeravanja regionalnog privrednog razvoja, regionalizaciju, probleme razmještanja proizvodnih snaga, metode poticanja bržeg razvitka nedovoljno razvijenih područja, usmjeravanje razvitka gradova i planiranje prostora te ostale mogućnosti djelovanja na regionalni razvoj.

Posebnu pažnju autor je posvetio poticanju bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih područja kao jednoj od metoda usmjeravanja regionalnog razvoja.

Zaključujući ovaj prikaz knjige »Regionalna ekonomika« treba istaknuti kao njezinu posebnu vrijednost da je cijela koncepcija »Regionalne ekonomike« temeljena na našem društveno-ekonomskom uređenju, a posebno na samoupravljanju i komunalnom sistemu, što se bitno razlikuje od koncepcija građanske ekonomske teorije, koja regionalnu problematiku tretira prvenstveno kroz prostornu ekonomiku, čiju bit čine teorije lokacije.

Pored toga treba istaći i da je prof. dr Branko Kubović dao ovim radom značajan doprinos utemeljenju i daljem razvoju ove nove naučne discipline u našoj zemlji, a ujedno se uz oko stotinu ranije objavljenih naučnih i stručnih radova potvrdio kao naš vodeći naučni radnik s područja regionalne problematike i ujedno osnivač navedene nove ekonomske naučne discipline.

Nedeljko Rendulić

Bogdan Čosić

SVJETSKO TRŽIŠTE DANAS
(Socijalizam, kapitalizam i
svjetsko tržište)

Narodne novine, Zagreb 1973., str. 387.

U našoj ekonomskoj literaturi rijetka su djela koja kompleksno rasvjetljavaju problematiku svjetskog tržišta na suvremenoj etapi njegova razvitka. Stoga je svaki napor usmjeren u tom pravcu dobro došao jer objektivno može popuniti prazninu i doprinijeti potpunijem upoznavanju ovog složenog fenomena.

Tematika svjetskog tržišta može se promatrati s mnogih aspekata koji su u različito stupnjevanoj povezanosti. U osnovi raznoliki aspekti mogu se grupirati u dvije temeljne skupine. S jedne strane su oni koji promatraju svjetsko tržište sa stajališta odnosa globalnih političkih i privrednih sistema i u sklopu toga odnos kapitalizma u nestajanju i socijalizma u nadiranjju. S druge strane svjetsko se tržište može promatrati kroz odnose vezane uz kretanje roba, kapitala, radne snage i sve druge odnose koji se uspostavljaju u normalnom funkcioniranju nacionalnih privreda i njega samog.

Prvi način promatranja tipično je politekonomskog karaktera, dok drugi ulazi u domenu međunarodnih ekonomskih odnosa. To je potrebno imati u vidu jer gubljenje spomenutih dimenzija može dovesti do nesporazuma. Granica između njih, naravno, ne može se uvijek baš lako povući, iako se iz ukupne promatrane sadržine u tom pogledu može izvesti zaključak.

U konkretnom slučaju autor promatra politekonomsku sadržinu svjetskog tržišta. To pokazuje već sam podnaslov, a još više predgovor, kao i sama sistematizacija građe. Čosićeva knjiga sadržava četiri dijela kojima prethodi uvod. Svjetsko tržište u svjetlu znanstveno-tehnološkog progressa sadržaj je prvog dijela. Njegovu društveno-ekonomsku sadržinu razmatra sa stajališta kapitalizma, socijalizma i zemalja u razvoju. U pogledu kapitalizma polazi od stava o relativnoj nemogućnosti korištenja svega onog što je suvremeni tehnički progres u mogućnosti pružiti, zbog imanentnih ograničenosti sistema. Teza da u kapitalističkom sistemu produkcionih odnosa postoje objektivne granice razvitka nauke i njene tehničke primjenjivosti potkrepljena je nizom primjera i na osnovi toga izvučene su gornje konstatacije. Bitni zaključak usredotočen je na suprotnost proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, koja na djelu stvaraju pretpostavke za socijalne revolucionarne promjene i širenje socijalističkih ideja ili pak sistema na sve šira područja u svijetu. Za socijalizam, navodi dalje autor, ove ograničenosti otpadaju i znanstveno-tehnološka revolucija je najvažniji okvir za dalji razvitak socijalističkog društva. Efikasnost novog sistema očituje se u njegovoj sposobnosti da brže razvija proizvodne snage društva i formira odgovarajuće društvene odnose, posebice ako se socijalističke društvene transformacije odvijaju kroz sistem samoupravnih odnosa. Znanstveno-tehnološka revolucija od

presudnog je značaja za zemlje u razvoju. Upravo ova bi revolucija trebala doprinijeti da se nerazvijene zemlje što prije izvuku iz položaja u kojem se nalaze. Ali, u praksi baš je na ovom području sve izrazitiji jaz između zemalja u razvoju i razvijenih privreda u svijetu. Na njega utječu mnogi faktori, a neki od njih su predmet autorovog zasebnog razmatranja, kao na primjer: problem materijalnih pretpostavaka za primjenu suvremene tehnologije; problem obrazovanja i migracije znanstvenog kadra; problem međunarodnog kreditiranja itd.

U drugom dijelu Čosićeve knjige raspravlja se o kapitalizmu i procesima uspostavljanja i nestajanja kapitalističkog sistema svjetskog tržišta. Ovdje su razrađena klasična marksistička stajališta o svjetskom tržištu, ali isto tako i osobna stajališta. Ističe se da se svjetsko kapitalističko tržište formiralo djelovanjem zakona vrijednosti i stvaranjem međunarodne društvene podjele rada, specifične za kapitalistički sistem produkcionih odnosa i da uspostavljeno na robnoj proizvodnji i privatnom vlasništvu nijednog momenta nije bilo pošteđeno dijalektičkih zakona suprotnosti. Stoga je i osnova za njegov slom nikla unutar samog sistema, kao što je i sam sistem svojim funkcioniranjem zaostrio vanjske svjetske suprotnosti. Sam slom sistema kapitalističkih odnosa na svjetskom planu manifestira se, prema autorovom mišljenju, raspadanjem zakona prosječne profitne stope, što izaziva lančanu reakciju i kod drugih zakonitosti na kojima spomenuti odnosi počivaju. Unutrašnji procesi razaranja poduprti su i ubrzavani izvana raspadom kolonijalizma i pojavom niza socijalističkih država u svijetu. Završna razmatranja posvećena su problematici regionalnog integracionizma.

Odnos zemalja u razvoju prema svjetskom tržištu sadržaj su trećeg dijela. Započinje istraživanjem politekonom-

ske osnove mjesta što ga na svjetskom tržištu zauzimaju spomenute zemlje, da bi se završilo proučavanjem zakonitosti društveno-ekonomskog razvitka kroz koje ove zemlje prolaze. Drugim riječima, autor se i ovdje zadržava na proučavanju produkcionih odnosa kroz koje ove zemlje prolaze. Polemizirajući sa stajališta različitih autora, a prije svega s autorima sovjetske ekonomske škole, o karakteru tih odnosa i mjestu koje materija o zemljama u razvoju treba zauzeti u kompleksu političke ekonomije kao znanstvene discipline, Čosić zaključuje da je njeno mjesto u domeni političke ekonomije socijalizma, i da je treba proučavati u sklopu socijalizma kao svjetskog procesa.

Četvrti dio nosi naslov »Socijalizam i svjetsko tržište«. Uvod je poglavlje o međunarodnoj podjeli rada i socijalizmu. Slijedi kratak pregled važnijih shvaćanja svjetske privrede i svjetskog tržišta. To će reći da su ovdje razrađene koncepcije merkantilizma, građanske političke ekonomije (teorija apsolutnih troškova, teorija komparativnih troškova i teorija međunarodnih vrijednosti), protekcionističko shvaćanje vanjske trgovine, neoklasično shvaćanje vanjske trgovine, suvremena građanska shvaćanja vanjske trgovine (teorija troškova supstitucije i teorija opće ravnoteže) da bi se završilo s osnovama marksističke teorije o ovim problemima. Posebnu pažnju autor je posvetio stajalištima Marxa i Lenjina o problemu svjetskog tržišta i ekonomskim odnosima između različitih zemalja u svijetu. Dva posljednja poglavlja ovog dijela koncentrirana su na odnos socijalizma prema svjetskom tržištu, odnosno na formiranje i razvitak novog svjetskog tržišta. Autor ga objašnjava preko odnosa socijalističkih zemalja na ekonomskom planu, koji se još odvijaju kao robni odnosi, iako bi ih objektivno trebalo prevladati. Međutim, tome su na putu mnogi neriješeni problemi. Prije

svega to su problemi formiranja ekvivalentnih vrijednosti i eliminiranja djelovanja zakona vrijednosti na socijalističkom svjetskom tržištu, a zatim i mnogi drugi. Na kraju autor dolazi do generalnog zaključka da se svjetska privreda sve više razvija u pravcu jedinstvene svjetske ekonomike. Faktore izrastanja svjetske socijalističke ekonomike vidi u daljem razvoju društvene podjele rada kroz specijalizaciju, kooperaciju i diverzifikaciju proizvodnje i kroz drugačije društvene odnose; u naučno-tehničkom progresu; pojavi i ubrzanom ekonomskom i društveno-političkom razvitku novih a sve do nedavno podjarmljenih zemalja; i u porastu socijalističkih snaga u svijetu. U tom kontekstu sve više dolazi do izražaja tendencija stvaranja nove međunarodne podjele rada. Nova međunarodna podjela rada u osnovi bi trebala da eliminiira sve oblike prinude i pritiska i da odgovara svim zemljama u globalu i svakoj pojedinačno.

U zaključku može se ustvrditi da je autor ovom knjigom pokrenuo mnoga pitanja i da je zahvatio mnoge probleme s kojima se suvremeni svijet sukobljava. Izvjesno je da su za današnji svijet problemi ekonomskih odnosa između različitih zemalja, koji se odvijaju putem svjetskog tržišta, od presudnog značaja. Posebice su kod toga presudni odnosi između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Snagom argumenta autor je pokazao svu težinu ovih problema i posljedice koje proizlaze kako za razvijene, tako i za nerazvijene zbog odlaganja njihova rješavanja. Polarizacija svijeta na malen broj sve bogatijih zemalja i velik broj sve siromašnijih sa stajališta unapređenja svjetske ekonomike ne može dovesti općem prosperitetu. Elementi kriznosti moraju se stoga reflektirati i na privredu najrazvijenih država. Zahtjev za novom međunarodnom podjelom rada, koja bi zadovoljila interese svijetu nije stoga prazna

fraza već je duboko utemeljen i izvire iz zakonitosti na kojoj je postojeća međunarodna podjela rada zasnovana. Totalitet svjetskog kapitalističkog tržišta, kao što je autor nizom podataka dokazao, ozbiljno je narušen i zadaća je socijalizma da i na ovom području izvrši revolucionarnu transformaciju na dobrobit daljeg društvenog progressa i čovječanstva. Ulazeći u politekonomsku analizu mjesta i uloge suvremenih ekonomsko-političkih sistema ili pak grupa zemalja na svjetskom tržištu autor je zašao u bitna pitanja koja svjetsku pažnju sve više zaokupljaju. Mora se reći da ta pitanja dobro razrađuje i interpretira. Primjenjujući marksistički metod analize dolazi do prihvatljivih zaključaka u čemu je i posebna vrijednost knjige. Djelo o kojem je riječ korisno će stoga poslužiti svima onima koje interesiraju političko ekonomski problemi suvremenog svijeta i značajan je doprinos našoj ekonomskoj literaturi o ovim problemima.

Vlatko Mileta

Dr Dušan Anakioski,
PLANIRANJE U UDRUŽENOM RADU,
»Ekonomska politika«, Beograd, 1974.

Privrednom i društvenom planiranju posvećen je u našoj ekonomskoj literaturi veliki broj monografija. Sve su one pisane sa većim ili manjim ambicijama da teoretski osvijetle i osmisle našu praksu planiranja. Takvih pretenzija svakako ima i pisac ove knjige, iako teoretska pitanja obrađuje »samo toliko koliko je neophodno da se stvori podloga za osvetljavanje praktičnih problema koji se pojavljuju u izradi planova, što je njegov glavni motiv« (v.

Uvodne napomene, str. 5.). Čini nam se da je više mana nego vrlina ovakvih knjiga njihov enciklopedijski karakter, nastojanje da se o planiranju kaže »sve«. Kod takvog pristupa lako se događa da se o nekim važnim pitanjima iz tako širokog područja ne kaže ništa ili da se kaže veoma malo, čak i za potrebe prosječnog studenta koji se želi bliže upoznati s pojedinim metodama planiranja ili sadržajem planova.

Dr Anakioski je izbjegao navedenu zamku time što je građu rasporedio doista u skladu s naslovom knjige. On raspravlja o *planiranju u udruženom radu*, pa su se sve teme izvan toga nužno našle na sporednom kolosijeku. Ipak, mišljenja smo da je i u takvom rasporedu građe trebalo planiranju u drugim sistemima i zemljama dati kudikamo više prostora od cigle četiri stranice. Naime, stvar nije samo u tome što su neke metode i tehnike planiranja svuda identične, već što se procesi podružljavanja rada i udruživanja rada odvijaju i drugdje u svijetu. Štaviše, osnovni *ciljevi* planiranja (optimalni rast blagostanja i izgradnja komunističkih produkcionih odnosa) identični su u nas i u drugim socijalističkim zemljama. Stoga bi širi komparativni prikaz naših iskustava i iskustava tih zemalja u najmanju ruku pokazao da ne ignoriramo novija iskustva drugih na istom ili sličnom stupnju privrednog razvitka.

Posebna je vrijednost knjige dr Anakioskog što je veoma aktualna s obzirom na zahtjeve koje novi Ustav postavlja pred planere. Ustavni dokumenti — i sam svojevrsan dugoročni plan svestranog privrednog i društvenog razvitka Jugoslavije — služe piscu kao polazište u razmatranju planiranja i izvršavanja planova. Ustav obavezuje na izgrađivanje takvog sistema planiranja koji je »zasnovan na samoupravnom odlučivanju proizvođača u izradi i usaglašavanju planova neposredno u osnovnim organizacijama udruženog rada i

putem delegacija u interesnim i društveno-političkim zajednicama» (str. 11). Autor stoga ne pravi priručnik formalnih nacrti i shema prethodnih odluka, već upozorava na praktične aspekte planiranja s kojima će se dnevno susretati radni ljudi u *poslu* izrade i izvršavanja planova.

Usklađivanje i izvršavanje planova jedna je od najvećih boljki našeg dosadašnjeg planiranja. Pisac stoga opravdano ukazuje da planiranje nije popisivanje pustih želja, već aktivnost koja mijenja »svijet«. Ono nije izvedena naučna disciplina koja samo »posuđuje« ponešto iz posebnih naučnih grana kao što su teorija razvoja, politička ekonomija, pravo itd. Tim i sličnim ključnim problemima posvećen je prvi dio knjige pod naslovom »Planiranje i razvoj društva«.

Drugi dio knjige odnosi se na metodologiju i organizaciju izrade analiza i planova. Što se metodologije tiče, autor se zadovoljava uglavnom pukim upoznavanjem čitalaca s raznim metodama planiranja koje se primjenjuju u nas i u svijetu. Problemima organizacije poklanja veću pažnju, kod čega dolazi do punog izražaja njegovo izvršno poznavanje praktičnih problema s kojima se organizacije udruženoga rada susreću ili će se susretati.

Te odlike pisca još više dolaze do izražaja u narednim poglavljima koje nose naslov »Planiranje proizvodnje, prometa i usluga«, te »Planiranje faktora proizvodnje«. Težište rasprave i opet je na osnovnim organizacijama udruženoga rada. Pri tome on ne zanemaruje ni problem troškova sveobuhvatnog planiranja u manjim radnim organizacijama — tu je već poslovičan primjer poduzetnika koji je ustanovio određene gubitke zbog lošeg korištenja materijala, ali mu je dodatno angažiranje »plana« koji su to ustanovili višestruko

Prodaji odnosno marketingu pisac posvećuje posebno poglavlje knjige, priklanjajući se sam ideji potrošačkog suvereniteta (prodati pa proizvesti, a ne obratno). Kako se na to pitanje posebno šire osvrćemo, ostaje još da prethodno spomenemo poglavlja prikladna za studente koji spremaju ispit iz predmeta planiranja i za one koji se inače zanimaju za ovu problematiku. Naime, tri posljednja dijela knjige (financijsko planiranje, razvojna politika i razvojni planovi, te mjerenje poslovnih uspjeha organizacije udruženoga rada) mogu doista dobro doći kao podsjetnik u svakodnevnom poslu planiranja u radnim organizacijama. Dr Anakioski misli praktično i objašnjava, npr., zašto se kategorija dohotka kao predmet raspodjele razlikuje u svakodnevnoj praksi od teorijske definicije dohotka: »Sa stanovišta kalkulacije, dohodak i proces njegovog formiranja posmatra se drukčije nego sa stanovišta raspodele. Izrada kalkulacije je čin 'ex ante', tj. metod kako da se dođe do veličine cene i kako da se pojedini elementi utroška uklape u gvozdeni okvir prodajne cene kao planskog elementa.

Raspodela dohotka je čin 'ex post', finalni akt po završenom ciklusu reprodukcije i prodaje robe. To nikako ne znači, međutim, da u mehanizmu raspodele ne treba predvideti da radnicima pripada određeni dohodak pod uslovom da ostvare određene proizvodne rezultate i ako roba bude prodana na tržištu po kalkulisanim cenama. Naprotiv, savremeni oblici poslovanja nameću kao imperativ stvaranje takvog mehanizma organizacije rada i raspodele po kome svakom proizvođaču treba detaljno objasniti šta je njegov zadatak . . . i šta mu pripada kao njegov udeo u stvorenom dohotku. Ako se tome doda da evidencija ostvarivanja proizvodnih zadataka bude takva da se na kraju može oceniti ko je zaslužan za realizaciju

do te realizacije nije došlo — a postojali su uslovi na tržištu, onda omogućava da se i odgovornost locira na pravom mestu, tako da svaki radnik u procesu reprodukcije ima odgovarajuće konsekvence u raspodeli dohotka» (str. 242).

Citirani stav je jedan od ključnih preduvjeta ostvarivanja istinskih socijalističkih produkcionih odnosa udruženoga rada. Radnik koji proizvodi u potrebne vrijednosti (odjeću npr.) ne može biti jednako suodgovoran ako ne dođe do realizacije robe kao i osoblje koje prati tržište i dužno je poznavati ga. S tim u vezi, čini nam se da bi dosljedno insistiranje na načelu diferencirane odgovornosti trebalo pojednostavniti određene procedure i dati veće operativne ovlasti upravama poduzeća u slučajevima kada se traži brzo reagiranje na zahtjeve potražnje.

Vraćajući se na pitanje potrošačkog suvereniteta čini nam se da dr Anakioski *prenaglašava* ulogu potrošača i tržišta u suvremenom i budućem razvoju društva. U kratkom tekstu »Planiranje u uslovima delovanja zakona robne proizvodnje i samoupravljanja«, Anakioski se lapidarno osvrće na stavove klasičnog marksizma o planiranju i različitim gledištima koja u marksističkoj literaturi danas vladaju s obzirom na odnos plana i zakona vrijednosti. »Planiranje — piše on — treba da postane objektivni mehanizam predviđanja potreba koje će se sutra proveriti i potvrditi na tržištu . . . Međutim, dok god proizvodne snage ne dođu do nivoa da se raspodela i valorizacija učešća u društvenom radu ne vrše putem vrednosti, potvrda društvenosti rada mora da se vrši na tržištu i od strane tržišta« (str. 30).

Pisac vjeruje da će takoreći »odjednom« doći do smjene zaobilaznog načina izražavanja vrijednosti direktnim obračunom utroška rada. To je kao proces već u toku u nizu radnih djelatnosti, što teoriju potrošačkog suvereniteta

praktički ruši ističući kvalitetno novu ulogu planiranja proizvodnje. »Novija istraživanja i praktična saznanja govore — ističe nasuprot tome dr Anakioski — da je tražnja i zadovoljenje potreba potrošača pouzdana polazna osnova poslovne politike. Stoga, preduzeća u razvijenim zemljama usmeravaju poslovanje u pravcu da tražnju ili upotrebu proizvoda učine početnom osnovom poslovne proizvodne politike preduzeća. Potrošač dakle odlučuje šta i pod kakvim uslovima će kupovati, a ne više proizvođač sa svojom tehnikom i proizvodnim kapacitetima. Ovo svakako treba uslovno shvatiti, jer treba imati u vidu da u proizvodnoj aktivnosti svojim novim tehničkim pronalascima i sama proizvodnja u velikoj meri diriguje ukus i šire potrebe potrošača. Međutim, i u takvoj situaciji zahtevi potrošača su dominantna komponenta, jer se proizvodnja povinuje tržišnoj tražnji« (str. 191-192).

Naprotiv, mi smatramo da baš novija istraživanja i saznanja govore da proizvodnja koja planski potčinjava potrošača svojim potrebama i zahtjevima sve više potiskuje suverenitet potrošača i stihijsko gospodarenje tržišnih mehanizama. Upravo *marketingom* proizvodnja se odvija takoreći mimo potražnje, koju mijenja i nameće joj svoje zahtjeve. Znanost i proizvodnja koja se na temelju nje razvija diktiraju potražnju, dok je do nedavno taj odnos bio obrnut. Štaviše, već danas se može govoriti o tome da veliki proizvođači kontroliraju tržišta i da se proizvodnja više ne odvija po njegovim narudžbama. Profitne kriterije i želju za maksimalizacijom dobiti u velikim poduzećima i na Istoku i na Zapadu zamjenjuju novi ideali težnje da se umanje rizici stihije i planira kontinuitet prihoda odnosno razvoja. Utoliko gube na značaju stari ekonomski zakoni robne proizvodnje i razmjene, što su kao nužni pravac raz-

vitka zapazili i predvidjeli još klasični marksizma.

Knjiga dr Anakioskog je dragocjeni priručnik za obrazovanje kadrova u osnovnim organizacijama udruženoga rada. No osnovni problem planiranja u nas bio je i ostaje koordiniranje planova na svim nivoima društvene organizacije rada i kontrola njihovog ostvarivanja. Neke probleme, kao što je npr. ostvarivanje pune zaposlenosti, nemoguće je rješavati bez pune koordiniranosti u formuliranju i izvršavanju dogovorenih planskih zadataka. S obzirom na uvodno istaknuti cilj stvaranja »podloge« za osvjetljavanje praktičnih problema koji se pojavljuju u izradi planova, prava je šteta što pisac, koji je nesumnjivo vrstan poznavalac problematike, nije istupio s do kraja razrađenim vlastitim prijedlozima njihova rješavanja.

Recenzent knjige je dr Aleksandar Grličkov, a objavila ju je »Ekonomska politika« kao priručnik kojim se po našem mišljenju mogu podjednako dobro koristiti i studenti i stručnjaci.

Ivo Brkljačić

Dr Vera Pilić, Radosav Aničić,
mr Ljubica Simaković,
MARKSOV METOD EKONOMSKE
ANALIZE — u šemama,
modelima i dijagramima,
»Privredni pregled«, Beograd, 1973.

Knjiga koju preporučujemo pažnji čitalaca jest nesvakidašnje djelo. To je gotovo pionirski pokušaj da se Marxova ekonomska teorija »prevede« na jezik suvremene ekonomske analize koja je pretežno matematička, pokušaj, da se ekonomske kategorije i zakoni marksističke političke ekonomije gdje je god to moguće matematički predstave i izvedu.

Autori su svjesni mogućnosti da se njihov trud krivo shvati i protumači kao osiromašivanje ili ogoljavanje Marxovog životnog djela »Kapitala«. Stoga oni naglašavaju da pridaju primarnu i središnju važnost izučavanju autentičnih Marxovih tekstova. Drugim riječima, njihov rad valja primiti prvenstveno kao »nastavno sredstvo koje je komplementarno s ostalima, s ostalom osnovnom i dopunskom literaturom i koje u nabrojanim oblicima nastavne aktivnosti pokušava da *olakša i ubrza* asimilaciju Marxovog metoda ekonomske analize, koju izučavamo neodvojivo od sadržine te analize« (v. Uvod, str. 11).

Da li i u kojoj mjeri ovaj rad obogaćuje ili osuvremenjuje Marxov metod ekonomske analize, posebno je pitanje na koje smo ovdje dužni da pokušamo odgovoriti. To je ujedno i središnje pitanje ocjene ove knjige, koja po građi iznesene materije nije nimalo »mistična«: u prvom dijelu knjige formuliraju se zadaci u vezi s formiranjem cijena i uopće djelovanja zakona vrijednosti, a u drugom dijelu daju se matematička rješenja postavljenih zadataka.

Nije se teško složiti s autorima da je matematičko prezentiranje ekonomskih kategorija i zakona onako kako to oni čine *pedagoški* veoma korisno. Međutim, u tome je s naučnog stajališta gledano i jedina vrijednost ove knjige. Ili, kako su svoj osnovni cilj definirali sami autori: »... da se nauči dijalektički misliti, ali i misliti kibernetički, u kategorijama kibernetike i opšte teorije sistema« (Uvod, str. 14). Ovo prvo omogućio je sâm Marx svakome tko ozbiljno studira »Kapital«. Drugo, pak, implicite sadrži paradoks da bi i Marxa »trebalo« učiti kibernetički misliti, ako se tom suvremenom metodom ekonomske analize uopće može »misliti«?

Mi time nimalo ne potcjenjujemo impozantni napor autora ove vrijedne knjige da Marxove teorije prevedu na

jezik brojki u većoj mjeri nego što se to Marx sam trudio. Upućenijima koji dobro poznaju Marxovo rješenje transformacije vrijednosti u cijene poznato je, kakve sve glavobolje njegovo rješenje zadaje kritičarima koji su nastojali i nastoje matematički osporiti formiranje opće profitne stope pri uvažavanju različitosti organskog sastava kapitala. Od pojave trećeg toma »Kapitala« taj je problem u središtu svih rasprava o Marxovom teorijskom sistemu, pa mu je po našem mišljenju i u ovoj knjizi trebalo posvetiti dužnu pažnju. Naime, relativnost kibernetičkog »mišljenja« najbolje se pokazuje upravo na tom ključnom pitanju djelovanja zakona vrijednosti. Matematička i na osnovu nje negatorska kritika Marxovog preračuna vrijednosti u cijene proizvodnje nije pogodila svoj cilj, jer nije dokazala neispravnost njegovog metodološkog pristupa problemu transformacije. Prigovor da on nije izvršio *praktični* preračun vrijednosti u cijene ne dovodi u pitanje zakon vrijednosti kao opći zakon svake razvijene robne proizvodnje. Marxova pretpostavka da je suma vrijednosti jednaka sumi cijena predstavlja aksiom koji i ne treba posebno matematički »dokazivati«, jer je *logički* nezamislivo da se preko cijena može u datom vremenskom okviru i globalnom društvu »više« ili »manje« vrijednosti raspodijeliti nego što je proizvedeno. Isto vrijedi i za pretpostavku da je suma profita jednaka sumi viška vrijednosti, budući je prvi samo dio vrijednosti odnosno preobraženi oblik viška vrijednosti kao pojmovno šire kategorije koja po Marxu produljuje svoju objektivnu egzistenciju i u socijalizmu.

Prema tome, za pohvalu je napor grupe autora ove knjige da se preispita »odnos *tradicionalnih* i *savremenih* metoda (programirane, poluprogramirane nastave, odnosno kibernetičkih metoda), njihovog preplitanja i egzistencije pr-

vih u drugima, kao preduslova egzistencije drugih itd.« (Uvod, str. 10). No ako je takav postupak »osuvremenjivanja« mislioca koji nije niti bio suvremenik kibernetike i takvog načina »mišljenja« pedagoški opravdan i čak drgocjen (uspjehi studenata po ovom metodu su za 20 posto bolji od uspjeha ostalih), autori su se s pravom ogradili od toga da im se imputira bilo kakav pokušaj ili primisao da Marxa i njegovo djelo »osuvremenjuju« u bukvalnom smislu te riječi. Takvim pokušajima bavi se odavna buržoaska politička ekonomija, pak najveća zasluga ove knjige i jest u tome, što je na nov način aktualizirala problem odnosa *kvalitativne* i *kvantitativne* analize u političkoj ekonomiji kao *fundamentalnoj* društvenoj znanosti.

S tim u vezi zaslužuje da se ovdje citira jedno mišljenje recenzenta i pisca predgovora ove knjige prof. R. Davidovića: »Politička ekonomija se dugo vremena predavala i izučavala kao čisto misaona disciplina koja predstavlja skup tzv. kvalitativnih analiza i definicija i formula, i čiji se pojmovi i zakonitosti ne mogu nikako 'očigledno' predstaviti i 'kvantificirati'. Takav odnos prema političkoj ekonomiji i takav način njenog izučavanja imao je za posledicu da je ona —za mnoge— ostala enciklopedija mističnih definicija u koje se verovalo ili nije verovalo, ali se s njima *malo moglo snaći u praktičnoj ekonomskoj akciji*« (Predgovor, str. 8., podvukao I. B.). Tako kaže jedan od naših doajena matematičkog predstavljanja i izvođenja ekonomskih kategorija i zakonitosti u društvenom razvitku. Budući da nam prostor jedne recenzije ne dopušta širi osvrt na ovo ključno pitanje, zadovoljit ćemo se s isticanjem sljedećih napomena.

Prvo, praktična ekonomska akcija i izbor optimalnih alternativa oduvijek su bile stvar ekonomike i ekonomske politike. Zadatak je marksističke poli-

tičke ekonomije da istražuje *anatomiju* modernog društva. Marx je u shemama proširene reprodukcije, da navedemo samo taj primjer, i matematički pokazao funkcioniranje kapitalizma »na vjeka vjekova«. Tek *kvalitativnom* analizom zakonitosti akumulacije kapitala i kriza pokazao je historijsku ograničenost tog sistema.

Drugo, marksistička politička ekonomija je eminentno *ideološki* angažirana znanost samim tim što istražuje ekonomske životne uvjete klasa, grupa i slojeva danog društva. U tehnici i metodi ekonomske analize poznavanje i korištenje pomoćnih disciplina (matematike, statistike, izgradnje ekonomskih modela itd.) svakako je korisno, pa i neophodno za ilustraciju i bolje razumijevanje *kvalitete* razmatranih političko-ekonomskih problema. U tom smislu mi i shvaćamo mišljenje poznatog pedagoga i naučnog radnika prof. Davidovića: matematičko prezentiranje ekonomskih kategorija i zakonitosti može onima za koje je marksistička politička ekonomija »ostala enciklopedija mističnih definicija« pomoći da se bolje snađu u predmetu njena izučavanja.

U suvremenoj političkoj ekonomiji spor oko »osuvremenjivanja« klasične marksističke teorije uistinu je oduvijek bio spor oko shvaćanja samog *predmeta* političke ekonomije. Prof. Davidović i pisci ove knjige pokazali su svojim metodološkim pristupom da kvantitativnu analizu shvaćaju prije svega kao dopunu kvalitativne analize u političkoj ekonomiji. No kada se zajedno s njima zalažemo za veću »očiglednost« u nastavi političke ekonomije, valja podsjetiti da nije slučajno što je klasična buržoaska i klasična marksistička ekonomija pretežno verbalno-analitička. Klasična ekonomija samo se rijetko služi matematičkim objašnjenjima, jer su za nju ekonomske kategorije ujedno i sociološke kategorije. Kod takvog pristupa po-

moćne discipline kao što su matematika, statistika itd. nužno imaju ograničenu primjenu i u funkciji su pomoćnog sredstva analize. Osim toga, klasična analiza počiva na istraživanju *odnosa* proizvodnje, što je bitno razlikuje od »političke ekonomije« koja u analizi potražnje vidi središnji predmet svoga interesa: matematički je moguće kombinirati da li će i koliko opasti potrošnja šećera u povodu poskupljenja kave za određeni postotak, ali nam slične računice nisu poznate u pokušajima definiranja osnovnog kapitalističkog ili socijalističkog odnosa proizvodnje.

Za suvremenu građansku ekonomsku teoriju karakteristično je da se je posljednjih decenija izvukla iz sterilnosti liberalnog doktrinarstva koje ju je kočilo da pređe iz »neutralne« u aktivnu poziciju prema rješavanju stvarnih teškoća reprodukcije društva. Od pojave Keynesa na ovamo nastoje se definirati nova načela za provođenje ekonomskih mjera, provodi se veća kontrola i usmjeravanje investicija, zaposlenosti i drugih fenomena važnih za održavanje sistema. Politička ekonomija tako se sve više isprepliće s ekonomskom politikom. Slična tendencija može se pratiti i u suvremenoj marksističkoj političkoj ekonomiji. Uostalom, bez takvog trenda i ispreplitanja dnevna bi ekonomska politika marširala uslijepo. S tog staništa bilo bi veoma zanimljivo da autori ove knjige nastave sa svojim naporima dokazivanja primjenljivosti njihove metode analize u našoj »praktičnoj ekonomskoj akciji«. Oni su to u Predgovoru obećali izvršiti, vjerojatno na sličan način kao što su učinili u vrijednom prikazu »bliske analogije« između Leontijevljeve input-output analize i Marxove teorije društvene reprodukcije. Ta izvođenja su doista važna za našu teoriju i praksu planiranja, što je tek djelomice zasluga kibernetičkog »mišljenja«.

Knjiga *Marksov metod analize* pionirski je pokušaj da se na većem mate-

rijalu od pojedinačnih primjera, (kakve je koristio P. Sweezy u kritici metode transformacije), dijalektički metod prezentira u kategorijama kibernetike i opće teorije sistema. Studentima ekonomije, ali i širem krugu zainteresiranih i stručnjaka, time je otvorena mogućnost da s pravom proširuju krug zadatka i zahtijevanih rješenja s primjerima jedinstva dijalektičkog mišljenja i kibernetičkog »mišljenja« na materijalu funkcioniranja samoupravnog socijalističkog društva. Načelno uzet ne bi trebalo da bude veći problem postaviti i riješiti u kategorijama kibernetike problem cijena ili zaposlenosti u nas na *sličan* način kako su autori rješavali Marxova rješenja. Verbalne ekonomske analize tih i drugih problema također se dađu prevesti i pokušati dokazati matematičkim putem, bilo da se takvom provjerom neke teorije prihvate ili odbace.

Samo na taj način studenti i drugi zainteresirani mogli bi se uvjeriti da li im u knjizi primijenjeni metod može poslužiti *samo* kao nastavno sredstvo u čije pedagoške kvalitete ne treba sumnjati ili — i nešto više od toga!

Ivo Brkljačić

Milan Škrbić

UVOD U EKONOMIKU ZDRAVSTVA
Medicinska naklada, Zagreb,
1974., str. 201.

Zdravstvo je područje koje je slabo pokriveno sistematskim ekonomskim proučavanjima. Ova sfera društvene djelatnosti sticanjem objektivnih i subjektivnih prilika ostala je po strani ekonomskog znanstvenog interesa, te se kretala i razvijala po svojim immanentnim zakonitostima i specifičnosti-

ma. I sama pomisao da bi na ovom području trebalo više voditi računa o ekonomici još ne tako davno odbacivana je kao neprimjerena problematiki. Ali širenjem populacije potreba za uvođenjem i ove dimenzije u zdravstveno područje postajala je sve urgentnijom. Prerastanje zdravstvene djelatnosti iz privatne u javnu sferu društvenog života praćeno je sve većim odvajanjem financijskih sredstava za tu namjenu. U suvremenom svijetu najveći broj zemalja znatan dio narodnog dohotka odvaja za zdravstvo. To je razlog što se u posljednje vrijeme sve više nameće pitanje efikasnosti ovih utrošaka, prije svega s medicinskog, a zatim i ekonomskog stajališta.

Sistematsko proučavanje ekonomskih aspekata zdravstvene djelatnosti od posebne je važnosti za naš sistem samoupravljanja i odnosa udruženog rada uspostavljenih preko interesnih zajednica i drugih primjerenih asocijacija. Značenje je višestruko i ne svodi se samo na definiranje cijena zdravstvenih usluga, nego je znatno šire od toga. U tome treba tražiti izvorište napore usmjerenih prema definiranju znanstvenog područja ekonomike zdravstva i analize njenih pojedinih segmenata. Škrbićev »Uvod u ekonomiku zdravstva« jedan je od njih i koliko nam je poznato prvi koji ide za cjelovitim osmišljavanjem ovih problema. Knjiga je podijeljena na četiri dijela. Uvodnim dijelom razmatra se pojam i područje ekonomike zdravstva kao znanstvene i nastavne discipline. Imajući u vidu opće ekonomske zasluge, i praksu u svijetu i kod nas autor zaključuje da bi ekonomikom zdravstva trebalo obuhvatiti: financiranje (samofinanciranje) zdravstvenozaštitnih aktivnosti; ekonomske odnose između zdravstvenih radnih organizacija, zajednica osiguranja i drugih insti-

tucija zainteresiranih za zdravstvenu zaštitu; ekonomske odnose građana sa zajednicama zdravstvenog osiguranja i zdravstvenim institucijama; zdravstvenu potrošnju i činioce koji na nju utječu; standarde i normative s obzirom na produktivnost i racionalnu organizaciju zdravstvene djelatnosti; te, problematiku regionalizacije zdravstvene djelatnosti sa stajališta adekvatnosti i efikasnosti organizacije zdravstvene službe. Široka je dakle lepeza koju treba sistematski pratiti i proučavati. Ona iziskuje znatan broj stručnjaka specifičnog obrazovanja — zdravstvenih ekonomista. Kod nas su se zdravstveni ekonomisti javili spontano i pretežno su regrutirani iz administrativnog osoblja određenih zdravstvenih ustanova. Po prirodi stvari nedostatnog su specifičnog obrazovanja i stoga su potrebni dalji naponi za njihovo osposobljavanje. U tom pogledu tek su nedavno učinjeni značajni koraci jer su na nekim medicinskim fakultetima otvoreni specijalistički kursevi za njih, i pokrenuti su prvi specijalistički postdiplomski kursevi za specifično profiliranje ovih prijeko potrebnih stručnjaka.

Rasprava o specifičnostima i dilemama ekonomskog pristupa u područje zdravstva sadržana je u prvom dijelu ovog rada. Ona se posebno rasvjetljava sa stajališta naše prakse. Autor ističe težinu i složenost valorizacije zdravstvene djelatnosti i ograničenosti primjene tržišnih odnosa na ovom području. U tom smislu navodi da se upravo zbog specifičnosti zdravstvenih potreba i ekonomskih odnosa kod visokosocijaliziranih društvenih zajednica čine svjesni naponi da bi se zdravstvo izdvojilo iz oblasti djelovanja robno-tržišnih zakonitosti Proizvodnja i potrošnja zdravstvenih dobara i usluga uokviruje se djelovanjem brojnih mehanizama međuljudskih interakcija, među kojima mehanizam tržišta nije

ni osnovni ni dominantni. Zatim, da se posredstvom uključivanja zdravstva u specifično nerobno tržište nastoje postići optimalni ekonomski i socijalni efekti u zdravstvenozaštitnoj djelatnosti, uz istodobno poticanje dalje socijalizacije zdravstvenih rizika i uz inzistiranje na tome da »pravo na zdravlje« u sve većoj mjeri postaje realno pravo svih ljudi bez obzira na njihov ekonomski ili socijalni status.

Drugi dio rada posvećen je problematici financiranja zdravstvene djelatnosti. Započinje analizom osnovnih modela, nastavlja se prikazom financiranja u nekim stranim zemljama i završava pregledom razvoja financiranja zdravstva kod nas. Od stranih zemalja posebno se razmatraju sistemi najrazvijenijih zemalja Zapada (Švedske, Velike Britanije, Italije, USA i SR Njemačke), te Sovjetskog Saveza. Razvoj sistema financiranja i zdravstvene zaštite u našoj zemlji prati se od njegovih početaka pa do danas. Preko faze tripartitnog financiranja i budžetskog financiranja prelazi se na period samofinanciranja i dohodovnih odnosa. Analizirajući prednosti i nedostatke dohodovnih odnosa autor se posebno zadržava na posljednjoj etapi koju naziva »razdobljem reafirmacije principa dohotka«. Ona započinje donošenjem odgovarajućih propisa u toku 1969. i 1970. godine. S tim su propisima udareni temelji materijalnog položaja zdravstvene djelatnosti. S njima su istovremeno raščišćene neke najbitnije dileme vezane za zdravstvo, kao na primjer dilema vezana uz principe i kriterije formiranja cijena zdravstvenih usluga. Prema ovim kriterijima, kao mjerilo za utvrđivanje cijene uzimaju se: normativi medicinskog rada, propisani standardi, normativi troškova materijala, osobni dohoci, amortizacija, dio sredstava za proširenu reprodukciju i dio sredstava za

istraživanje i znanstveni rad. Ocjena je autora da će se novim tretmanom zdravstvene djelatnosti značajno promijeniti njen materijalni i društveni status.

Zdravstvena potrošnja i njeni problemi razmatraju se u posljednjem, trećem dijelu. Ovdje je odmah potrebno spomenuti autorovo isticanje teškoća preciznog definiranja ovog vida društvenih troškova. Još naime, ne postoji općeprihvaćena koncepcija prema kojoj bi bilo moguće precizno odrediti što spada i što ne spada u zdravstvenu potrošnju. Prema popularnoj definiciji zdravlja koju je prihvatila Svjetska zdravstvena organizacija («Zdravlje je stanje potpunog fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsutnost bolesti i iznemoglosti.») gotovo je nemoguće razlučiti potrošnju koja se odnosi na zaštitu zdravlja od ostalih oblika individualne i društvene potrošnje. Zato se i nastoji, navodi dalje autor, zdravstvene potrošnje definirati u užem smislu. Ali i kod toga se javljaju slični problemi. Osim ovoga kod komparativnog promatranja potrošnje u zdravstvu javljaju se i problemi druge vrste. Riječ je prije svega o različitim sistemima računanja i otuda teškoća kod međunarodne usporedbe. Autor stoga pledira za univerzalnu primjenu Abel-Smithove podjele zdravstvene potrošnje na kapitalnu i tekuću; te dalju podjelu tekuće potrošnje na personalnu i nepersonalnu, obrazovanje i naučnoistraživački rad.

Na probleme ove vrste autor ukazuje i kod razmatranja i analize zdravstvene potrošnje u našoj zemlji. Još uvijek nije precizno utvrđeno što jest, a što nije zdravstvena potrošnja, kao što ni podaci o zdravstvenoj potrošnji nisu sasvim upotrebljivi u izvornom obliku, niti su usporedivi na međunarodnom planu. Otuda proizlaze

nemale teškoće posebice u planiranju ove društvene djelatnosti.

Svoj uvod u ekonomiku zdravlja Škrbić završava razmatranjima o faktorima koji potiču ekspanziju zdravstvene potrošnje. Ovi su faktori mnogobrojni i mogu se grupirati u: socijalno-psihološke faktore, demografske promjene, socijalne promjene, ekonomski progres, mogućnost korištenja zdravstvenih usluga i dijagnostičko-terapijski progres. Drugim riječima faktori različite prirode i iz različitih dostignuća društvenog progressa mogu utjecati i utječu na potrebu širenja potrošnje u zdravstvu. Specifičnost zdravstvene djelatnosti u ovom aspektu dolazi do svog punog izražaja.

Iscrpno navedeni problemi i sadržaj knjige pokazuju nam Škrbićevo vrsno poznavanje ove materije. On meritorno aplicira osnovne teoretske zasluge ekonomske znanosti na specifičnu problematiku kao što je zdravstvo. Pledira za njihovu širu primjenu s mjerom, uvijek se kloneći moguće vulgarizacije, jer ovdje je zaista riječ o specifičnoj djelatnosti koja mora imati drugačiji tretman od onog koji proizlazi iz tipičnih robnonovčanih odnosa. Može se reći da je »Uvod u ekonomiku zdravstva« vrijedno djelo, te da će korisno poslužiti kao udžbenik, a isto tako i kao priručnik svima onima koji se profesionalno bave ekonomskim problemima s ovog područja. Posebna je vrijednost knjige što je puna osobnih zapažanja i stavova koji pokazuju autorovo izvrsno poznavanje problema što su predmet njegova znanstvena interesa. Treba na kraju napomenuti da se u nekim poglavljima (1,3,4,5 i 6) kao koautor javlja B. Popović. Dane se ocjene za te dijelove odnose i na tog autora.

Dr Dušan Čalić

MARKSIZAM
I SAMOUPRAVLJANJE,
Globus, Zagreb, 1974.

U nas se pojavila izvrsna knjiga koja marksološki analizira zbilju i pojava saumopravljanja. Materiju saumopravljanja. Materiju saumopravljanja. Materiju saumopravljanja autor je podijelio u osam glava.

Prva glava: Uloga rada u ljudskom društvu; druga glava: Alijenacija; treća glava: Dezalijenacija; četvrta glava: Iskustva Pariske komune; peta glava: Materijalno-tehnička osnova samoupravnog socijalizma; šesta glava: Oslobođenje rada i razvoj saumopravljanja; sedma glava: Samoupravna organizacija društva, te osma glava: Suvremena epoha razvoja ljudskog društva i saumopravljanje.

Prva glava: Uloga rada u ljudskom društvu.

Autor polazi od teze da je saumopravno socijalističko društvo vezano za opće zakone razvoja ljudskog društva. Opći zakon razvitka ljudskog društva, koji važi i za konkretno saumopravno društvo jest rad. Socijalističko društvo određeno je radom kao temeljnom vrijednosnom odrednicom. Situiranost rada, kao osnovne vrijednosti socijalističkog društva, posljedično stvara dvovrsnost društvene strukture: članove društva čiji je položaj određen radom i zvanično nijekanje svih ostalih struktura koje zgodimice zasnivaju svoj položaj na nasljeđu, privilegiji, monopolu i sl. Iz dvovrsnosti proizlazi akcija koja svakodnevno potvrđuje rad kao osnovnu društvenu vrijednost i prevladava monopol, privilegij, kao društvene nevrijednosti.

Međutim, određujući rad kao temeljnu vrednotu socijalističkog društva, autor ga ne preneglašava, ne od-

ređuje rad kao vječnu, bogom danu kategoriju već kao historijsku pojavu.

Iz toga ulomka možemo zaključiti: rad je bio, rad jest i rad će biti osnovna vrijednost socijalizma, ali samo do nestanka besklasnog društva.

Druga glava: Alijenacija. Autor promišlja otuđenje kroz historijski razvoj rada. Tijek je procesa rada dvovrstan. On znači društvenu blagodat i ljudsku nevolju. Kao društvena blagodat on donosi porast proizvodnosti rada na osnovi razvitka proizvodnih snaga društva. Kao ljudska nevolja, on je istoznačan s otuđenjem. Drugim riječima kazano rast proizvodnih snaga »proizvodi« društvena podjela rada čiji je neželjeni suputnik otuđenje. »Prva pretpostavka da se pojavi otuđenje kao društvena kategorija jest nužan određeni nivo društvene podjele rada.« (N. d. str. 27.)

Stoga se bit otuđenja zasniva na otuđenju rada, a »otuđenje rada se svodi na eksploataciju čovjeka po čovjeku, klase po klasi.« (N. d. str. 30.) Srž otuđenja jest vlast »stvari« nad ljudima. Te »stvari«, koje otuđuju rad, jesu:

1. sredstva za proizvodnju ne pripadaju radniku,
2. proizvod rada suprotstavlja se radniku kao nešto tuđe,
3. kroz rad, radnik otuđuje ne samo sebe, već i od sebe drugog radnika,
4. u klasnom društvu otuđenje se ozbiljuje na klasnoj osnovi,
5. otuđenje se pojavljuje i kao suprotnost individui.

Ključ za razumijevanje otuđenja jest dvostruka priroda rada, odnosno

cijepanje cjeline rada na konkretni i apstraktni rad.

Ono što je hvalevrijedno i što upućuje na autorovo znanstveno poniranje u marksizam jest teza da otuđenje rada sadrži u sebi zahtjev za oslobođenjem rada. Ili kako bi Marx rekao da proces razotuđenja prelazi isti put kao i samo otuđenje. Oslobođenje rada, dr Čalić situira i samoupravni socijalizam.

Treća glava: Dezalijenacija. Oštro sućeljavanje slobode i rada, Marx je, početno, prevladao u udruženom proizvođaču koji združeno nadzire proces razmjene materije s prirodom. Pri tome obratu Marx je slobodu situirao u udruženju, dakle u zajednicu, a rad je »subjektivirao« do ličnosti, tj. u proizvođaču. Tako se suprotnosti između slobode i rada sintetizirala u udruženom proizvođaču. Ali prava, istinska sloboda nalazi se s onu stranu rada. Stoga je carstvo slobode historijska kategorija koja se oživotvoruje tako da smiono vrluda kroz zamke otuđenog rada, prevladavajući nužnost i potvrđujući sebe kao slobodu individue.

Autor navodi slijedeće pretpostavke za taj proces: izrastanje nauke u osnovnu proizvodnu snagu, smanjivanje radnog vremena na osnovi automatsko-kibernetike tehnike, te prevladavanje oblika otuđenosti s kojima se susreće samoupravno društvo: etatizam, birokratizam i tehnokratizam.

Cetvrta glava: Iskustva Pariske komune. Umjesto već znanih citata iz Građanskog rata u Francuskoj, autor u ovoj glavi daje izvrstan prilog razvitku društva u socijalizmu. On razlikuje samoupravni socijalizam kao jednu od faza socijalizma. Artikulirajući Marxovu tezu slobode i rada u liku udruženog proizvođača, autor misli samoupravni socijalizam kao razvitak socijalističkih društvenih odnosa i ubrzani razvoj proizvodnih snaga. U

analizi tih dvaju fenomena on uočava zakone društvenog razvitka. »Dok traje proces usaglašavanja odnosa proizvodnih snaga i produkcionih odnosa, u isto vrijeme traje i proces njihova udaljšavanja, činjenicom što se proizvodne snage u danom vremenu brže razvijaju od produkcionih odnosa, da bi se kvalitetnim skokom opet usaglasile.« (N. d. str. 45.) Stoga se proizvodne snage prije promijene nego što zastare, za razliku od proizvodnih odnosa koji društveno zastare, okamene se prije nego što se promijene. Ta suprotnost sadrži u sebi skokovit razvitak proizvodnih odnosa. Pravo razrješenje te suprotnosti nalazi se u samoupravnom socijalizmu koji ne egzistira na zadržavanju postojećih institucija, već naprotiv na njihovom prevladavanju. Jedna od suvremenih formi proizvodnih odnosa jest i država. Ona je historijska kategorija, što znači da je »proizvod« određenog povijesnog načina proizvodnje. Drugi zakon koji autor ističe jest da država ne odumire teoretski, u mislima i raspravama, već praktičnom izgradnjom komunističkog društva.

Oba zakona autor vrsno problematizira kroz jugoslavensku praksu. Naš prilog odumiranju države autor vidi u razvitku komunalnog sustava i razvitku neposredne demokracije čiji je sadržaj sudioništvo svih građana u svim oblicima upravljanja. Ako svi upravljaju tada država prestaje biti apstraktna, odvojena i iluzorna zajednica, već postaje zajednička, svim građanima djelatna, samoupravna zajednica. Posrednik u posvemašnjem razvitku proizvodnih snaga i samoupravne zajednice jest proces oslobođenja rada koji postupno i smiono pretvara rad u prvo životno zadovoljstvo.

Peta glava: Materijalno-tehnička osnova samoupravnog socijalizma. U ovoj glavi autor podrobno referira či-

taocu razvoj zanatstva, manufakture, krupne industrije, određujući sadašnju fazu razvoja proizvodnih snaga kao fazu automatizacije. Razvoj automatizacije »znači zamjenu čovjeka u neposrednom procesu proizvodnje.« (N. d. str. 99.) Ona se razvija po širini i dubini. Po širini ona obuhvaća sve veći dio sveukupnog društvenog procesa rada, a po dubini zahvaća sve veći broj radnih operacija. Razvoj »suvremene tehnike ka njenoj sve kompleksnijoj automatizaciji znači ujedno oslobođenje čovjeka još jedne faze procesa rada, a to je upravljanje i reguliranje.« (N. d. str. 107.) Njenim posredništvom čovjek se oslobađa »i funkcije upravljača i regulatora procesa rada.« (Ibidem) Po našem mišljenju te teze sadrže argumente protiv zapadne optužbe samoupravljanja. Naime, osnovni prigovor koji se u zapadnoj literaturi stavlja na »dušu« samoupravljanja svodi se na ovo: radnici ne mogu sami upravljati procesom proizvodnje, zato što su protivnici automatizacije. Ona je tehnološki napredak. Skraćuje radno vrijeme, samim time sažimlje radna mjesta na tehnološki minimum a posljedica je: otpuštanje radnika. Spočitavanja samoupravljanju svode se, dakle, na to da radnici ne mogu sami upravljati, jer tada neće htjeti sami sebe otpuštati s posla. Zato su oni proglašeni protivnicima napretka.

Dr Čalić razrješava tu dilemu moćni problem u procesu razvoja, tj. dijalektički. Po našem mišljenju to znači da razvitak samoupravljanja nosi u sebi oslobođenje i od upravljanja. Izraz oslobođenje od upravljanja tumačimo tako da se čovjek oslobađa onog upravljanja koje je još zapravo otuđenje. Primjerice to je upravljanje tehnostrate. »Udruženi proizvođač može uvijek imati pregled nad odvijanjem ukupnog procesa rada i ako sada više ne fizičkom prisutnošću već korišće-

njem signalne tehnike.« (N. d. 111.) To znači da oslobođenje od upravljanja sadrži ukidanje razlike između umnog i fizičkog rada.

U šestoj glavi: Oslobođenje rada i razvoj samoupravljanja, autor analizira bit asocijacije slobodnih proizvođača i njenog razvoja u našoj praksi kroz podružstvovljenje sredstava za proizvodnju, zatim kroz razvoj samoupravnih radnih odnosa, nadalje kroz spajanje funkcije proizvodnje s funkcijom upravljanja. Taj razvoj odvija se u znaku teze da se samoupravno društvo ne može osloboditi, a da se istovremeno ne oslobodi svaki pojedinac. »Suština asocijacije slobodnih proizvođača kao društvenog odnosa u tome je, da se ponovo uspostavi prirodno stanje procesa rada...« (N. d. str. 124.) Pod prirodnim stanjem procesa rada, autor podrazumijeva stanje u kojem svi članovi zajednice ravnopravno sudjeluju i odlučuju u svim fazama procesa rada. Takvo stanje bilo je u prvobitnoj zajednici i smjera se uspostaviti sa slobodnom asocijacijom proizvođača. Posredstvom oslobođenja rada proizvodni razvitak teče tako da se sve više približava svom iskonu: prirodnom stanju rada.

Šesta glava: Samoupravna organizacija društva. Daje se pregled samoupravnog ustrojstva društva. Vis a vis parlamentarizma novina je samoupravne organizacije da kod odlučivanja prevladava načelo sporazumijevanja i dogovaranja umjesto parlamentarnog nadglasavanja. Zadatak je samoupravne organizacije da usporedno rješava dva problema: razvitak proizvodnih snaga i razvoj samoupravnih društvenih odnosa.

Osma glava: Suvremena epoha razvoja ljudskog društva i samoupravljanja

nje. Naposljetku, daje se razvoj samoupravljanja sa možebitnim odjekom na razvoj u svijetu.

Samoupravljanje je poteklo iz svijeta, te obogaćeno jugoslavenskim iskustvom, prije ili kasnije, vratit će se

u svijet. Ono se već danas prakticira kroz tzv. institut participacije.

Knjiga je pisana jezikom koji podjednako zadovoljava znanstvenog radnika i običnog čitaoca. Stoga je dobrodošla našoj javnosti.

Uroš Trbović

ERATA

U broju 1-2/1974. »Političke misli« umjesto tiskanog teksta treba biti tekst:

str. 68 red 17

»Delegati bi se u svako doba mogli opozvati, i morali bi se strogo pridržavati instrukcija svojih birača (imperativni mandat)«³⁵

str. 68 bilješka 34

Tekst ispod bilješke se briše

str. 168 red 13

»Knjiga dra. Juliana Sutora «

str. 169 red 2 odozdo

» vojnog djelovanja neutralnih država, poljski pisac konstatira da je praksa «
